ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Հայոց աշխարհիկ:

ՍԻԱՄԿԱԿԱՆ ազգային երգերու մէջ իմաստ միայն կը պահանջուի. անով է որ այսպիսի երգերը որչափ ալ անսովոր կամ աւրուած ոճով գրուած ըլլան, իրենց քաղցրութիւնը և յարգը չեն կորսընցըներ: Նոնցմէ մէկն է, մանաւանդ թէ աս տեսակ երգերուն մէջ ամենէն վեր է հոս դրած երգերնիս, իրեն վսեմ ու բնական իմաստներովն ու շէնքին վարպետութեամբը:

ՀԱՅՈՑ աշխարհիկ, գարունդ է հասել,
Ահա գեղեցիկ գարուն քո եկել,
Ով դու 'ի վաղուց մոռցուած հայրենիք
Ով դու իմ սրտիս անմոռաց տեղիք:
Ահա գարունիկդ եկել է եկել,
Աւագ Մասեաց ծարն ընդ քեզ հաշտ հայել.
Այն սև սև ամպերն են դարձել 'ի փախ,
Այն ճերմակ ճերմակ սարերն են անվախ.
Զընիկն 'ի ծոցին բացեր է ճանպարհ
Քաղցրիկ կըրկըջով գլորէ գետս հազար.
Այն քարուտ ժեռուտ կողմանց սահ ու սահ
Խաղալով իջնուն առուակներ անմահ.
Յայն բարձըր ծայրից որ երկնուց են մօտ
Կենաց օրհնութեան ծագէ առաւօտ.
Ահա քո բլուրներն Հայոց աշխարհիկ
Այն քո բիւր բլրունք բիւր վըտականիք
Հազար քո ձորերդ ու հազար քո դաշտ
Տարան ցուրտ ձըմեռդ ու ձիւներըդ շատ.
Լերինք ու հովիտք ընդարձակ ու լայն
Նախշուն զարդարին նոր հարսին նըման,
Կապուտակ սարերդ գունըզգուն պըսակ
Կապեն 'ի գըլուխ զինչ նոր թագաւորակ.
Ի ծայրից սարից որ երկնուց են մօտ
Փըռի մինչ 'ի խորն հօրոտն ու մօրոտ.
Գետեզերքն ամէն բացել են շուշան
Պայծառ տընտըղնով ցընցըղկեն ու գնան,
Սարեզերքն ամէն զվարդն երևցուցին
Ա՛հ կարմրուկ վարդեր, տասսայ[1] 'Եդեմին.
Պլպուլն 'ի հեռուանց թողեց ճրգնարան
Ծովեր ուցամքներ թևեց անգուման[2],
Կանչեց 'ի յոդուն երեք հետ բարև,
Ոտկունքըն դըրաւ 'ի սարին վերև,
Սարին վերևէն 'ի վարդին տերև,
Հայոց աշխարհիկ, քեզ երետ բարև.

1 փունջ. դէմէթ:

2 Յանկարծ. պրս. անկուման:

Սարեկն 'ի սարին եկաց ու մնաց,
Անմեղ նախընծով եղաւ երգասաց.
Արագիլն յերդիս մաքրեց իր բունիկ,
Կանգնած կրկնաց քեզ, Հայոց աշխարհիկ.
Արտուտիկըն թռաւ, թռաւ թռաւ վերուվեր
Սանրիկ ձրուըղով ասաց շատ բաներ.
Տատրակիկն իջաւ իջաւ ցած ու ցած
Կըրծկունքն 'ի գետին ըզվուվուն ասաց.
Հովիւն ու հօտաղ, գաւինք, եզն ու կով
Գոհացան զԱստուած մարգեր շուրջ գալով:
Հանց քեզ տէրն է տուել գարուն գեղեցիկ
Որ դրախտի վկայ ես, Հայոց աշխարհիկ,
Դրախտիկն որ անցել՝ դարձեալ գայ գարնամբ
Զինչ պայծառ արեւն որ ծածկէր 'ի յամպ:
Բայց Նահապետիս ինչ ասեմ ծերուկ
Որ եմ քան զամէն ծաղիկ վաղանցուկ.
Իմ գարունս անցել ու հասել աշուն,
Ցամքած տերեւիկս ըսպասեմ հովուն
Թէ երբ 'ի լերանց ծոցուն փըչէ խոր,
Զխըղճուկս անկըսկիծ մահուն ձըգէ ձոր:
Նահապետիս կեանքն եղաւ բաւական,
Խնդութեամբ կեցաւ 'ի յիւրն Հայաստան,
Ժամ է որ երթայ 'ի յայն հայրենիք
Ուր իսկի չզատուին եղբարք սիրելիք.
Խնդութեամբ կ'երթամ քեզնից Հայաստան,
Քեզնից առած հողս 'ի քեզ տամ թաղման.
Ի քո ծոցէդ վեր կանգնեցաւ Ադամ,
Ես 'ի քո ծոցէդ տ'[1] ելնեմ՝ անթառամ:
Մանկտիք շուրջ եկէք ծեր Նահապետիս,
Ականջ դիք շայիր հօրդ յետքի ձայնիս.
Պլպուլն ու սարեկ երգերն են նորել,
Իմ հետ տատրակին հողու հաւասարել:
Մանկտիք, զիս Հայոց հողն ու ջուր սնուցել,
Ես այն հողն ու ջուր սրտով եմ սիրել.
Հայրենեաց հարուստ է հողն, ջուրն անուշ,
Քանց օտար վարդ՝ քաղցր հայրենեացն է փուշ.
Հայաստանի օդն է քաղցր ու բարակ,
Հովերն են անուշ՝ պայծառ են վըտակք,
Ջուրն ու պըտուղն համ տան անմահութեան,
Խոտն ոսկի օծէ գառանց ըզքերան.
Ցոսկեթել ամպոյն այգուն զովագին
Թորթոր իջանէ ցօղիկ մանրագին,
Կարմիր ճաճընչով արեւուն շաղուած
Դայ 'ի խաւըրծիլ մանանայն կենաց:
Ո՛հ լերունք ծաղկած, ո՛հ ջուրք ծիծաղկոտ
Զանուշիկ հովերդ 'ի յիս ածէք մօտ,

1 Պիտի ելնեմ:

Հողմունք անուշիկ, եկէք մօտ 'ի յիս,
Շունչս ու երգս առէք տարէք 'ի Մասիս,
Տարէք վերջի շունչս 'ի տուն տապանին
Ու լսեցուցէք զաւկաց Թորգոմին։
Ձեզ կ'ասեմ մանկտիք սիրունք նազելիք
Որոնց է բնական Հայոց աշխարհիկ,
Մ'ուրանայք զերկիրդ և զազգըդ սիրուն.
Ծառն արմատով ծառ, տունն հիմամբ է տուն։
Մեր տէրն 'ի յերկնուց ծարէն երբ իջաւ՝
Երկրիս հիման քարն յԱրարատ եդաւ,
Այն մեր Մասիսու երկնաձև սարէն
Աչեց ըզջրոլոր՝ վերացաւ նորէն.
Հոն չափեց սահման իւր նախաստեղծին,
ԶԵփրատն ու զԵրասխ բաժակ դրաւ դրախտին.
Կենաց փայտին տունկն 'ի հոն ծաղկեցաւ,
Չար գիտութենէն բարին մեզ տըրուաւ.
Ի Հայոց հողէն կազմեցաւ Ադամ,
Զօդն Հայոց Եւայն ծըծեց քաղցրահամ.
Աչքերըն պայծառ երեսքն աններման
Հրեշտակաց առջև հոն հանդիսացան.
Ծաղկունքս այս ծընած են 'ի յայն ծաղկոց
Որ Եւայի պսակ եղան ու նըստոց։
Այս մեր սարերուս ծերուկ արձագանգ
Աստուծոյ ձայնից տըւին պատասխանք.
Աստից երգք սիրոյ ւապաշխարութեան
Երկինքն 'ի վեր նախ յերկրէս վերացան.
Արեամբըն Աբէլի Քրիստոս հոս զենաւ,
Կրկին և կրկին մեզ յոյս խոստացաւ.
Ադամ ծերունին այս սարիս ներքև
Զաւակացն ասաց իւր յետին բարև.
Այն ձորիկն 'ի վայր լալով գնաց Եւա,
Գըլուխն 'ի քարին դրաւ կարօտ Եդեմայ.
Ի հոն են ննջել մարդիկն առաջին
Որ հետ հրեշտակաց զԱստուած օրհնեցին։ . .
Երբ գոռաց երկինքն ու երկիր սարսեց,
Ամպերն 'ի ծով, ծովն 'ի յամպեր վազեց,
Այն սարին ծարէն Նոյ մտաւ 'ի տապան
Ջրագունտ երկրիս շուրջն եկաւ մանուման,
Իջաւ բազմեցաւ 'ի բարձրըն Մասիս
Զաղու աղաւնին ղըրկեց աւետիս.
Երկիրս էր դարտակ անապատ ահեղ,
Լուկ 'ի Հայաստան կայր մարդկութեան տեղ.
Մեք եմք հարազատ ծեր Նոյի ծընունդք
Որ ժառընգեցինք զհօվիտս ու լերունք։
Նախընծեցաւ Բէլ բռնաւոր արքայն,
Զհասակն անձուանի կանգնեց բարձր ու լայն.
Այծից պէս շարեց զօրքեր անհամար,
Թուխ արև բռնեց մեր երկնուց պայծառ.

Լսեց Հայկն արի՝ ձէնեց քաջերուն,
Սարն 'ի վար վազեց զինչ կայծակն յամպուն,
Զաղեղն լարեց կամրջի նման
Սրոտալով նետ թռուց զինչ մեծ գերան.
Զերկաթն ու պղինձ կրծից Հըսկային
Սրտովն ու թոքով հանեց կռնըկէն,
Փլաւ Բէլ բլրէն վար 'ի խոր գերեզման,
Զետ ծուխ սև զորքերն եղեն ցիրուցան:
Շատ կտրըճւորայք հանեց Հայաստան
Շատ Բէլեր փլուցին քաջքն Հայկի նման.
Հռոմն, Ասորին, Մարն ու կրակ Պարսիկ
Հայոց թըրերուն եղան պատառիկ.
Այս սարեր, ձորեր ու դաշտերս ամէն
Կարմիր են քրտնել, կարմիր խըմել են.
Ի հոն են խաղցել Տիգրան ու Տրդատ,
Վարդանն ու Վահան, Աշոտն ու Սմբատ.
Հոն կրակէ թռուցել նետ Հայոց մանկտին
Թրզի պէս թափել գունդ գունդ թըշնամին.
Այս բլուրներուն ծայր դրօշկներ են բացել
Առիւծն ու արծիւ հետ Խաչին վառել.
Զէնք ծարւած գնացել՝ դարձել են արբած,
Ճըմռոտած Ճակատք պարզել են պսակած:
Ընկել են ընկել հոն Հայոց այլ քաջք,
Մէկ ձեռքըն նիզակ 'ի միւսումըն խաչ.
Թռել դաշտիցն 'ի վեր՝ ելեր են յերկին
Բազմել հետ Գրիգոր, Տրդատ Վարդանին:
Աբգար թագաւոր մեր քաջ ւիմաստուն
Թղթով է խօսեր հետ Աստուածորդւոյն,
Նշնէկ և ընծայ առել Քրիստոսէն
Դեսպան ընդունել զառաքեալ Թադէն:
Զառաջին պատկերն այն սուրբ դաստառակ,
Փրկչին կողաբաց գեղարդըն միակ,
Այլ շատ նշխարքներ մասունք զանազան
Ի ծոցն է պահել աշխարհս Հայաստան.
Շատ առաքեալներ ունի իւր քարոզ
Շատ սուրբ հայրապետ ու շատ մարտիրոս.
Բիւրաւոր ունի մատրունք ու տաճար
Անապատ ու վանք համարով հազար:
ՅԱստուծոյ առեր ըզլեզուն ու զգիր
Թարգմաններ յամէն ազգէ գիրք ընտիր.
Ճարպիկ տղայք ղըրկել է Մեսրոպ, յԱթէնք,
Հայն հոռոմ լեզուով յաղթել է զՀելլէնք.
Շատ գրքունք են գրել մեր հարքն ու մագաղաթ
Զետ ցորեն դիզել քանց բարձր Արարատ: . . .
Բայց ափսոս հիմիկ որ չար թշնամիք
Բնաւ չեն քեզ խնայել, Հայոց աշխարհիկ.
Եկեղեցիք, վանք, գրատուն ու դարպաս
Թրով կրակով զարկել ձըգել դաս ու դաս,

Օ ազգն ընչօք տեղօք քանդել ու գերել
Դէմ չորս հովերուն տրուել ու ցրուել.
Լա՛ղ քեզ աւա՛ղ, Հայոց աշխարհիկ,
Ցուն երկնանման, փրլած տաղաւարիկ։ . . .
Այլ ինչ ափսոսամ ըզքեզ Հայաստան,
Որ ձեռքն Աստուծոյ տեսնում յանդիման.
Ինքն է հրամայած քակել, ինք շինէ,
Օ ինչ ըզհետ ձրմռան գարուն քեզ բերէ.
Օ՝ աշխարհն մեր սիրեց Աստուած 'ի սկզբան,
Թէ անէծք երեւ՝ սիրոյ էր և այն։
Ի թուխ ամպերէն ելնէ փոթորիկ,
Ըզհող համբուրեն ծառերն ու մայրիք,
Ցերևքն ու ողկոյզքն մարգարտաշար
Ի յոտից ներքև երթան 'ի խաւար.
Ամպն և փոթորիկ վաղիւ վերանայ,
Որ արև, գարուն, ծառն ու այգին գայ.
Արմատքն հին՝ նոր ճիւղ, հին ճիւղք՝ նոր ծաղիկ
Ընծայեն բնութեան, Հայոց աշխարհիկ.
Դուք այլ կործանած սիւնք, դուք այլ կանգնիք,
Կապին կամարքդ, ո՜հ, սուրբ եկեղեցիք.
Բակեալ վանորէք շինիք հոգւոց տուն,
Դառնան ձեր սաղմոսքն ու ձեր աղերսն։
Այդ քո աւերակք, Հայոց աշխարհիկ,
Որշան մեծութեանդ են, թառմած ծաղիկ.
Թառմած ես՝ այլ վարդ, ցամքած՝ այլ հալուէ.
Ով ըզքեզ օտար ծաղկնուն հետ փոխէ,
Ա կոյր է յիմար. զհոտն անմահութեան
Ընդ սուտ գոյն փոխէ տրխմարն ու տրղայն.
Յիմար է յիմար որ զպարծանքն հարանց
Որթայ վաճառէ ընդ օտար ազանց.
Աշխարհիս օրէնքն՝ որ ծնողք չիփոխուին,
Հայրենափոխք չեն, ուրացողք լինին։
Ծառն արմատով ծառ, ծառոփն է արմատ,
Դալա՛ր մանկտիք, ձեր տակն է Այրարատ.
Պինդ կացէք, Աստուած ցօղէ 'ի վերէն,
Ծլիք, ծաղկիք, փայլիք քանց վարդ 'ի թրփէն։
Ընչի ոք նախանձ չընի հակառակ,
Թէ չէ՝ նման խոտու լինի խայտառակ.
Այլք ծրլին ծաղկին թէպէտ քրչիկ մ'ուշ,
Ցարկամբն մընայ միշտ դրժնիկ ու փուշ.
Որ խելօք սիրով կան զինչ աղբրիկ
Տեսնեն քո գարունդ, Հայոց աշխարհիկ։
Այլ ես 'Լահապետ ցամքած ծերունիս
Որթամ մեր հին հարցըն տամ աւետիս,
Ասեմ թէ գարուն երեկ տանս Հայոց.
Դուք 'Լահապետիս ասացէք՝ Հոգւոց.
Ծեր 'Լահապետիդ կակուղ տուր հողիկ
Որ զքեզ պինդ սիրեց, Հայոց աշխարհիկ։

Այս սրտաշարժ ու գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը կարդալէն ու լսելէն ետև, ո՞ր ազգասէր մարդը չըսեր գոլովանօք. Հայո՛ց աշխարհիկ, երնե՛կ քեզի որ այնչափ պարծանքներուդ հետ՝ աս Լահապետն ալ բերիր քու վերջին դարերուդ. որ գործքով իր անունը ձշմարտեր է, և ազգային կտրիձներուն և տղոց մէջ իր ազգին փառաւոր և տխուր դիպուածոց վրայ՝ բնութենէ սորված երգեր հիւսելով պզտիկուց կարդացած և լսած պատմութեանցը վրայ, ասոնցմով և իր խաղաղ ծերութեամբը աչքընեռուն լոյսը պակսած՝ մտքինը սրուած՝ տեսութիւնները կարծես ինչուան մեր օրերէն ալ հեռուն կը հասցընէ։ Մանաւանդ աս Հայոց դաշտերուն Վիրգիլիոսը կամ Հոմերոսն ալ իր բաղդին պէս՝ անծանօթ թողեր է իր կեանքն ալ, բայց անոր պատուական յիշատակները՝ այսինքն երգերէն մէկ քանին բաղդով մեզի հասան մօտերս հին տաղարաններու և ոսկիփորիկներու մէջ թաղուած՝ ուրիշ խառն երգերու և ռամկական ոտանաւորներու հետ։ Մանաւանդ աս գեղեցիկ կտորին և թէ ուրիշ մէկ քանի երգերուն խօսքերէն կ'իմացուի որ աս անմոռանալի Լահապետը պզտիկուց գրոց աշակերտ է եղեր, վերջը չըգիտցուիր ինչո՞ւ համար՝ գրիչը բրչի հետ փոխեր է. իրեն երգերուն շատն ալ աւելի բարձր և մաքուր ոճով երգած պիտի ըլլայ, բայց ուրիշ երգիչներ իրենց լեզուին յարմարցուցեր են։ Կ'երևնայ թէ աս Լահապետը քանի մը դար առաջ՝ Շահաբասին ժամանակները Հայաստան մնացող ազգայիններէն եղած է։ Իրաւ, ինչպէս որ կը գրեն մեզի Հայաստանի ու Երևանու կողմերէն, վաթսուն կամ եօթանասուն տարի կայ որ ան կողմերը քանի մը երևելի բանաստեղծներ ելեր են (որ հոն աղէղ կ'ըսուին), բայց ասոնց բանաստեղծութիւնը բնական տուրք միայն ըլլալով, երգերնին ալ կամ խիստ ռամկական է, և կամ ռամկաց բերանն անցնելով անհասկանալի եղեր է. շատն ալ տաձկի ու պարսկի լեզուով շարադրած է։ Այսպիսի բանաստեղծներուն մէջ անուանի են ատոնք. Այաթնով, Արէշիշ օղլի, Աբլահվերդի, Աղբար Աղամ. աս ետքինը յանկարծախօս բանաստեղծ է եղեր որ 1844ին վախճաներ է։ Իր երգերէն մէկը ուրիշ անգամ կը դնենք Բազմավիպիս մէջ։

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ընձոլաղ։

ԸՆԹԱՐՀՈՒՍ զարմանալի կենդանիներէն մէկն ալ ընձուղտն է, որ մեր լեզուովը անալաբ[1] ալ կ'ըսուի։ Սիկայ կը գտնուի Աֆրիկէի հարաւային կողմերը անտառային անապատներու մէջ. աչուքները խոշոր ու վառվռուն են՝ ձիու աչուքներուն նման. ականջները մանր ու եզան ականջներու ձևովն են. եղջիւրները 6էն ինչուան 12 բթաչափ երկայն կ'ըլլան. լեզուին ծայրը սուր ու պինդ է. վիզը՝ հասարակ ըղտու վզին երկուքին չափ կայ. մարմնոյն առջևի կտորը շատ աւելի բարձր է քան թէ ետևի կտորը. սրունքները երկայն են և ոտուրները եզան ոտուրներուն նման. առջևի սրունքները շատ աւելի բարձր են քան թէ ետևինները. պոչը բարակ է՝ ծայրը բրդոտ և սևագոյն. իսկ մարմնոյն մազը կարճ է, միայն բաշը իրեք բթաչափ է։ Ամբոր մարմինը ինձ՝ կենդանւոյն պէս պիսակոտ կամ խայտաբղէտ է, և անոր համար է որ ընձոլաղ ըսուեր է. աս խայտուցները եղերուն մարմնոյն վրայ աւելի բաց գունով են, ինչպէս նաև անոնց եղջիւրներն ալ աւելի կարճ են քան թէ

[1] Տձ. ալ-ուրաֆէ, սուրնոֆա. Լտ. Camelopardalis. Գղ. Giraffe.

[2] Գոֆլան։